

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияға материалдар = Материалы международной научно – теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.1, Ч.1 - С.299-302

«СТЕПНОЕ» ЖШС МҰҒАЛЖАР ТҰҚЫМДЫ ЖЫЛҚЫЛАРЫНЫҢ АСЫЛ ТҰҚЫМДЫҚ ЖӘНЕ ӨНІМДІЛІК САПАЛАРЫНЫҢ ЗООТЕХНИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

*Рзабаев С., ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты,
ҚазКСР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, доцент
«Ақтөбе ауыл шаруашылық тәжірибе станциясы» ЖШС,
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: rzabaev@mail.ru*

aktobeopyt@yandex.kz

*Орынғали М.С., 2- курс магистранты,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы*

Аннотация

Мақалада Ақтөбе облысындағы жылқы тұқымын асылдандыру нәтижесінде өсірілген мұғалжар тұқымды жылқыларының асыл тұқымдық және өнімділік сапаларының зоотехникалық сипаттамалары берілген. Асыл тұқымдық сапаларды сақтап қалудың алғышарттары ретінде жасалған жұмыс түрлері сипатталған.

Сондай-ақ мақалада селекциялық жұмыс кезінде ескерілуі тиіс мұғалжар асыл тұқымды жылқысының тұқымішілік ембі түріне тән сапалары келтірілген.

Ақтөбе облысында жылқылардың тұқымдық және таза тұқымдық түрлерінде ет-сүт өнімділігі бағытындағы жылқылардың жергілікті тұқымдары, яғни қазақы, мұғалжар және көшім жылқылары басым келеді [1].

1998 жылы Ақтөбе ауылшаруашылығы тәжірибе станциясының, ҚазҰТЗУ ғалымдары "Мұғалжар жылқы зауыты" АҚ (қазіргі "Мұғалжар-99" ЖШС) және оның еншілес шаруашылықтарының мамандарымен бірлесіп, республиканың Ақтөбе, сондай-ақ басқа өңірлеріндегі көп жылдық селекциялық-асыл тұқымды жұмысының нәтижесінде етті-сүтті өнімділік бағытындағы жылқылардың жаңа Мұғалжар тұқымы (ҚР АШМ 1998 жылғы 30 желтоқсандағы № 156 бұйрығы) селекциялық табындарда жабы түріндегі қазақ жылқыларын таза тұқымды өсіру және жетілдіру негізінде алынған негізгі шаруашылықтар.

Бұл селекциялық жетістіктің жаңалығы Ақтөбе ауылшаруашылығы тәжірибе станциясының жылқы шаруашылығы бөлімімен отандық табынды жылқы шаруашылығы және зоотехникалық тәжірибе тарихында алғаш рет әлемде теңдесі жоқ Зубр мен Барқыт айғырларының жоғары өнімді зауыттық іздері шығарылып, бекітілді [2]. Келесі кезеңдерде қазақ жылқыларының Қайыңды зауыттық типі айғырлардың базасымен және осы іздердің салтанатты және 10 аналық тұқымдастарымен сынақтан өткізілді. Жоғарыда аталған зауыттық іздің және зауыттық типтің құрылуы, негізінен, жаңа мұғалжар жылқы тұқымын сынақтан өткізуге ықпал етті.

Мұғалжар тұқымының Ембі тұқым ішіндегі жылқыларының селекциялық топтарының жылқылары республикадағы басқа түрлер мен аймақтарындағы Мұғалжар жылқыларынан жоғары тірі салмағы мен салыстырмалы түрде үлкен өлшемдерімен ерекшеленеді (айғырлардың орташа биіктігі 145,5 см, денесінің қиғаш ұзындығы – 159,1 см, кеуде шеңбері – 185,8 см, жіліншігінің шеңбері – 19,9 см, тірі салмағы – 553 кг; биелер сәйкесінше: 145,1-155,6-180,6-19,0 см және 481,2 кг), ет өнімділігі жоғары (ұшаның салмағы 260-280 кг) және жайылымдық жағдайда жақсы сою өнімділігі (56-58%) [7].

Биелер жоғары құнарлылықпен (100 аналыққа 95 құлын) және сүтпен (лактация кезінде 2200-2500 литр) ерекшеленеді. Мұғалжар тұқымды биелердің тірі салмағы бойынша генетикалық потенциал 560 кг-ға жетеді, ал айғырлар – 595 кг. олардың өсіру аймағының жағдайларына байланысты олардың бейімделу қасиеттері ең жоғары бағаға лайық.

«Степное» ЖШС Мұғалжар тұқымды жылқылары негізінен асыл тұқымды болып келеді және олар элита және бірінші класты жылқылар болып табылады. Мұғалжар тұқымының элита класындағы таза тұқымды айғырлар 62 бас. Мұғалжар тұқымды асыл тұқымды бие – 758 бас, оның ішінде элита класты – 580 бас (76,5%), бірінші класты – 135 бас (17,8%), екінші класты – 43 бас (5,7%). Мұғалжар тұқымының төлдері де таза тұқымды және жоғары сыныпты болып келеді.

1-кесте. Тұқымішілік ембі түрінің ересек айғырлары мен биелерінің тұқымдық стандарттарымен салыстырмалы деректері.

Өлшемдер	Айғырлар			Биелер		
	Тұқым стандарты	Степное ЖШС, n=3	Нәтиже +, _	Тұқым стандарты	Степное ЖШС, n=59	Нәтиже +, _
Өлшемдері, см						
Шоқтығынан биіктігі	142	144,3	+1,3	140	142,9	+2,9
Дене тұрқының қиғаш ұзындығы	149	155,3	+6,3	147	151,3	+4,3
Кеуде орамы	179	190,0	+11,0	176	177,1	+1,1
Жіліншіктің орамы	19,5	20,0	+0,5	18,5	18,8	+0,3
Таза салмағы, кг	460,0	545,0	+85,0	420,0	454	+34,6
Индекстер %						
Форматы	104,2	107,6	+3,4	105,0	105,9	+0,9
Кеуде орамы	125,2	131,7	+6,5	125,7	123,9	-1,8

Жіліншіктің орамы	13,6	13,8	+0,2	13,2	13,2	0,0
Шомбалдығы	157,5	182,9	+25,4	155,5	162,4	+6,9

1-кестедегі көріп отырғанымыздай, тұқымішілік ембі түрінің негізгі өлшемдерімен тірілей салмағы мұғалжар тұқымының стандарттарынан едәуір жоғары: шоқтығынан алғандағы биіктігі 1,3 см, көлбеу ұзындығы 6,3 см, кеуде тұсы 11,0 см, тірілей салмағы 85,0 кг (18,5%), шомбалдығы 25,4% көп.

«Степное» ЖШС жылқы ішілік түрдегі жылқыларының орташа мәліметтері мен өлшеулері тірі салмақта да сәйкесінше 2,94,3-1,1-0,3 см-ге және 34,6 кг-ға (8,2%) асып түседі.

2-кесте. Әр түрлі ізге жататын мұғалжар тұқымды 5 жастан жоғары айғырларының өлшемдері мен тірілей салмағы

Аталық із (линия)	Бас	Өлшемдер, см				Тірілей салмағы	Шомбалдық индексі
		Шоқтығын а дейінгі биіктігі	Дене тұрқының көлбеу ұзындығы	Кеуде орамы	Жіліншік орамы		
Бархат-15-57	2	144,0	154,5	189,5	20,0	540,0	181,2
Зубр 49-59	1	145,0	157,0	191,0	20,0	555,0	185,0

Кестедегі деректерден Бархат 15-57, Зубр 46-59 зауыттық із айғырларына өлшемдері мен таза салмағы және шомбалдығы жөнінен жоғары көрсеткіштер тән (181,2 – 185%) екендігіне көзіміз жетті.

3-кестеде «Степное» ЖШС тиесілі әр түрлі ізге (линия) жататын мұғалжар тұқымы биелерінің өлшемдері мен тірілей салмағы келтірілген.

3-кесте. Әр түрлі ізге жататын мұғалжар тұқымды 5 жастан жоғары биелерінің өлшемдері мен тірілей салмағы

Аталық із (линия)	Бас	Өлшемдер, см				Тірілей салмағы		Шомбалдық индексі
		Шоқтығын а дейінгі биіктігі M±m	Дене тұрқының қиғаш ұзындығы M±m	Кеуде орамы M ±m	Жіліншік орамы M ±m	M±m	Cv	
Бархат-15-57	21	143,3±0,28	152,7±0,7	178,8±0,87	18,8±0,06	462,3±4,35	4,32	159,4
Зубр 49-59	36	142,7±0,2	150,6±0,35	176,2±0,29	18,8 ±0,04	451,1±2,57	3,43	155,5

3-кестеден зауыттық із биелерінің бойы биік (142,7 -143,3 см), тұрқы ұзын (150,6-150,7), кеудесінің орамы да көлемді (176,2- 178,8), сүйекті (18,8), тірілей салмағы да едәуір жоғары (451,1 кг- 462,3 кг), шомбалдығында де айырмашылық (155,5 – 159,4) бар екенін көреміз. Нұсқалардың салмақ көрсеткіштеріндегі төмен коэффициент олардың іздік біртектілігіне дәлел болады[6].

Әр түрлі зауыттық іздің айғырлары мен биелерінің бағалы өнімділік қасиеттерімен қоса өзіне тән дене бітімі болады [2].

Осылайша, тұқымішілік ембі түрінің ішінде бірнеше жоғары өнімді зауыттық және өсіріліп шығарылған зауыттық іздердің болуы тұқымды қасиеттеріне қарай бірнеше топтарға жіктейді және өзіндік қасиеттерге ие олар асыл тұқымның сақталуы мен одан әрі қарай да көбеюіне қызмет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Акимбеков А.Р. Мугалжар жылқы тұқымының құланды тұқымаралық түрін өсіру тиімділігі. Жаршы: Алматы:Изд-во Бастау,2011
2. Рзабаев С. Мугалжарская порода лошадей (эмбенский внутривидовый тип)
3. Беляев А.И. Казахская лошадь джабе.-Алматы:Изд.Кайнар,1973.-133с
4. Барминцев Ю.Н.Мясное и молочное коневодство.-М.,Сельхозиздат,1963.-224 с.
5. Акимбеков А.Р.,Баймуханов Д.А., Юлдашбаев Ю.А.,Демин В.А.,Исхан К.Ж. Коневодство,учебное пособие.-Москва,Курс Инфрам,2018
6. K.Zh.Iskhan.,A.R.Akimbekov.,D.A.Baimukanov.,Kh.A.Aubakirov.,A.K.Kar ynbayev.,T.S.Rzabayev.,Geminguli Mukhantai. MEAT PRODUCTIVITY OF YOUNG STOCK OF THE KAZAKH HORSE OF JABE TYPE IN THE CONDITIONS OF THE ALMATY REGION\\ Bulletin of national academy of sciences of the Republic of Kazakstan.-Almaty.-Volime 4,Number 374 (2019).-Pp.47-56.Индексируетсяи Index,обновленной версии Web of Science(Web of Science Core Collection)
7. Рзабаев С.,Рзабаев Т.С, Рзабаев К.С. Рекомендации по повышению племенных и продуктивных качеств местных пород лошадей мясного и молочного направления продуктивности/Бр.Изд «Кокжиек» Ақтобе 2017-73 с